

СПОГАДИ НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ

Розглянуто особливості мемуаристики Надії Суровцової як одного із перших досвідів української автобіографічної жіночої літератури. Зроблено спробу визначити місце спогадів у творчому доробку письменниці та українській автобіографічній прозі.

Ключові слова: мемуаристика, автобіографічна проза, жіноча література.

Постановка наукової проблеми та її значення. Автобіографічна пам'ять – сутнісне явище людини, вона наявна в ній в усі часи. Людина не просто пам'ятає своє минуле, вона не може без цієї пам'яті усвідомлювати себе як особистість. Вивчаючи становлення жанрів автобіографії та мемуарів, дослідники підкреслюють неоднорідність художньо написаних спогадів та стверджують, що вони, виступаючи як єдине ціле, є достатньо складним об'єднанням жанрових форм: автобіографії, нарису, мемуарів, листів, публіцистичних статей.

Основу багатьох творів становлять особисті уявлення. Літературна мемуаристика – важлива складова частина національного літературного процесу, ретроспективне знання про епоху, постаті, події та явища.

Українська літературна мемуаристика стала помітним явищем лише в другій половині ХХ ст. й репрезентована творами М. Рудницького, П. Панича, В. Минка, Ю. Смолича, Г. Костюка, У. Самчука, І. Кошелівця, Р. Іванчука, В. Сосюри, В. Дрозда, І. Жиленко, А. Дімарова, М. Руденка.

На жаль, літературознавці розглядають мемуаристику здебільшого тільки як цінне джерело інформації про літературний процес та його учасників, і лише окремі науковці заглиблюються у її сутність та історичний фон.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Розвиток мемуарної прози привернув увагу істориків літератури, зокрема А. Костенка, Г. Мережинської, О. Галича, І. Василенка, М. Федунь.

Варто згадати низку праць О. Галича, присвячених теоретичному обґрунтуванню сучасної української мемуаристики, зокрема «Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика» [3].

Науковець спеціалізується на вивченні української мемуаристики, є автором кількох монографій і численних статей, присвячених різноманітним теоретичним та історичним аспектам мемуаротворчості. Досліджуючи проблему жанрового визначення мемуарів, виявляючи їх суттєві риси та специфіку мемуарної літератури, він зазначав, що сучасна мемуаристика – це суміш найрізноманітніших жанрових форм – від листів і щоденників до повістей та романів. О. Галич запропонував періодизацію історії української мемуаристики, визначив основні її риси, описав жанрову парадигму, порушив питання про наявність об'єктного й суб'єктного типів мемуарів.

Однак, незважаючи на це, є підстави твердити, що літературна мемуаристика досліджена в українському літературознавстві ще недостатньо.

Заслуговують уваги і спогади Н. Суровцової, які потребують докладного вивчення, належного усвідомлення в літературознавстві. Сьогодні існує нагальна потреба в узагальненому дослідженні «Спогадів» письменниці як самодостатнього складника загальнокультурного процесу. Спогади Н. Суровцової є підсумком її досвіду, джерелом пізнання уроків історії для сучасників. Водночас «Спогади» сприймаються як твір сучасний. Проблеми, порушені в них, залишаються **актуальними** і сьогодні, оскільки осмислюються події ХХ ст., культури в цілому.

Адже майже ніхто не звертався до розгляду питання про місце письменниці в історичному контексті. Настав час поглибити вивчення мемуарної спадщини авторки, проаналізувати певні періоди її творчості, визначити місце мемуарів Н. Суровцової у літературному процесі, у формуванні історико-літературних поглядів письменниці, що і становить мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Надія Віталіївна Суровцова, жінка незвичайної долі, відома серед української еліти як перекладач і громадський діяч. Вона знала особисто майже всіх видатних українських і багатьох світових діячів перших двох десятиліть ХХ ст. Надія розпочала здобувати середню освіту у Фундуклеївській гімназії Києва, але закінчувала навчання вже в жіночій гімназії в Умані 1912 р. Потім, у 1913–1917 рр., навчалася на Вищих Бестужевських курсах у Петербурзі, що тоді дорівнювалося до університетської освіти. Там вона вивчала історію на історико-філологічному факультеті.

Після початку Першої світової війни Надія Суровцова працювала старшою сестрою в українському лазареті в Петербурзі, поєднуючи роботу з навчанням й активною громадсько-політичною діяльністю. Саме в цей період Суровцова вступає до самостійницької організації, утверджується на позиціях відокремлення України від Росії й утворення Української незалежної держави. Тоді ж починає друкуватися в журналі «Український студент», до редакції якого входили представники різних наукових закладів, громад, земляцтв.

За Центральної ради Надія працювала в Секретаріаті закордонних справ, зокрема й завідувачкою відділу. Інколи секретарювала при голові Центральної ради М. С. Грушевському. У часи Гетьманату вона – начальник дипломатичного відділу Міністерства закордонних справ. Готувала акредитацію іноземних послів та їх зустрічі з міністрами.

За Директорії наприкінці 1918 р. Н. Суровцова – секретар інформаційного бюро дипломатичної місії Української Народної Республіки. Її було запрошено до складу української делегації, яка виїхала до Франції на Версальську мирну конференцію. До Парижа Надія не доїхала через складну політичну ситуацію в Європі. Затрималася у Швейцарії, а далі – в Австрії. Тут вона обіймала ряд посад: член віденського студентського товариства «Січ», Товариства прихильників освіти, була заступницею голови Жіночого союзу, Міжнародної жіночої Ліги миру і свободи, секретарем комітету «Голодним України», членом закордонної Національної ради, заступником голови Товариства прогресивних журналістів Європи, членом австрійської філії групи Романа Роллана й Анрі Барбюса «Клярте», входила до складу інтернаціональної президії Ліги миру і свободи.

Перебуваючи в еміграції у Відні на початку 20-х років, Надія Віталіївна завершила вищу освіту, захистила дисертацію «Богдан Хмельницький й ідея української державності» на ступінь доктора філософії. 30 червня 1920 р. в університетській залі Відня вона отримала диплом. Так перша жінка з України стала доктором філософії. Через розчарування в житті української еміграції 1924 р. Надія вступила до Компартії Австрії, співробітничала в лівих газетах. У цей час Суровцова підпала під ідейний вплив представника радянської України в Австрії Юрія Коцюбинського.

У квітні 1925 р. Суровцова повернулася до Москви, а потім до Харкова. Працювала в різних установах: на кінофабриці, де рецензу-

вала сценарії інших авторів і намагалася творити власні; їздила на села з пропагандистською метою «змички міста з селом»; у Наркоматі іноземних справ готувала довідки для члена колегії Олександра Ліхтера. Опинившись у центрі мистецького і частково політичного буття, займалася літературною працею. До кола її знайомих належали Олександр Довженко, Іван Падалка, Михайло Яловий, Павло Тичина, Остап Вишня, Петро Панч, Микола Бажан, Юрій Яновський, Майк Йогансен, Валеріян Поліщук, Михайль Семенко, Володимир Сосюра, Микола Хвильовий, Гнат Хоткевич, Лесь Курбас. Як творча особистість, вона перекладає з англійської художні твори, пише й друкує репортажі, публіцистичні новели.

1926 р. харківське ДПУ пропонувало їй стати секретним співробітником, але вона відмовилася. 23 листопада 1927 р. її арештували і відправили до Москви на Луб'янку. 29 років невольницького життя, повного цькувань, поневірянь і переслідувань, – таким був остаточний підсумок її страждань, серед них 13 років ув'язнення, зокрема п'ять в одиночній камері Ярославського ізолятора, 16 років заслання, з них вісім за присудами. Надію Суровцову цілком реабілітують 1956-го, а на початку наступного року вона повернулася до Києва.

Почавши писати свої спогади, Надія Суровцова поселяється в батьківському будиночку в Умані. Тут вона збирає книжки, картини, скульптури й упорядковує бібліотеку для місцевого краєзнавчого музею, веде там екскурсії, і не тільки в музеї, а й у парку «Софіївка». Перекладає з французької на українську й російську видання 1846 р. про історію «Софіївки». Збирає унікальні матеріали про парк та його героїню – графиню Софію Потоцьку.

У часи еміграції вона вдосконалила французьку та англійську мови на спеціальних курсах. Результатом стали переклади українською мовою книжок «Подорож до Індії» Бонзельса, «Цвіркун у запічку» Діккенса, «Лорд Фаунтлерой» Берет, «Айвенго» Вальтера Скотта. Пробувала Суровцова себе в цей час і в оригінальній творчості. Написала п'єсу «За ґратами» для робітничого клубу «Єдність»; подавала публіцистичні статті до різних періодичних видань.

Однак основним твором Надії Суровцової залишаються її великі спогади про власне життя. Вони сприймаються не лише як політична сенсація, а як свідоцтво доби чи унікальний особистісний документ, як певний мистецький літературний витвір, як послання не тільки етичне, а й естетичне. «Спогади» Надії Суровцової – це ще й блис-

куча, рафінована проза з дивовижною образністю, витонченим психологізмом. Працю над ними вона формально закінчила у 1959 р., але продовжувала доповнювати, виправляти, шліфувати як найдорогоцінніший свій твір. Давала їх читати Миколі Бажанові та Юрієві Смоличу, але схвальних відгуків від них не отримала.

Спогади Надії Суровцової, яка у другій половині 1920-х рр., прибувши з віденської еміграції, обіймала ряд важливих державних посад в УРСР, унікальні з огляду на оцінки радянської системи.

Пишучи мемуари, Н. Суровцова зізналася, що вони продиктовані потребою правди. Саме так вона хотіла повідати всю правду про себе. Але всієї правди читачі так і не дізналися, оскільки у її спогадах багато прогалин. Н. Суровцова з певною дистанцією в часі через осмислення власного життя в художній формі подає суб'єктивну картину історичних подій початку ХХ ст. Вона використовує жанрову особливість спогадів: наявність двох часових планів, із позицій яких сприймалися події реального життя та їх осмислення з урахуванням накопиченого життєвого досвіду.

Велика частка спогадів Суровцової систематично потрапляла до органів держбезпеки. Вони вилучали написане і стверджували, що спалили. Н. Суровцова виготовила кілька машинописних копій спогадів, які роздала на збереження вірним людям. Був ще рукописний оригінал у «товстих» зошитах, що потрапили до рук КДБ. Надія Віталіївна була свідком тріумфу мемуарів чоловікової сестри Катерини Олицької, що стали дисидентсько-емігрантською сенсацією. І мріяла, щоб спогади були продовжені до сучасних її днів, але з цього нічого не вийшло. Бо полювати на них органи КДБ почали в 1972 р.

«Спогади» сприймаються як роман, який треба читати від першої сторінки до останньої. Це роман про трагічну долю української інтелігенції, яка в муках народжувалася протягом цілого ХІХ ст., і в муках гинула протягом століття ХХ. Лінією, яка об'єднує «історію Я» та «історію суспільства», в цих спогадах виступає тема людини й особистості. Спогади мемуаристки цінні й значущі не тільки тим, що в них відтворено «дух часу», закарбовані події літературного й суспільного життя, портрети політичних та літературних діячів. Вони цікаві й «особистісним началом», оскільки в них жінка узагальнює досвід власного життя, відтворює процес формування власного світогляду.

Надія згадує про початок революції, її лідерів, зокрема про постать самого Михайла Грушевського та його оточення, про арсеналь-

ське повстання. Тому «Спогади» на сьогодні є неоціненним історичним джерелом з вивчення подій того буремного часу.

На жаль, «Спогади» Надії Суровцової завершуються табірним періодом, і ми майже нічого не довідуємося про подальше життя непересічної особистості. Її спогади мудрі, розважливі, часто дотепні і завжди сповнені гідності. Це інтонації прози XIX ст., інтонації інтелігенції, якої вже майже немає й навряд чи буде, бо немає вже тих гімназій, і тих гувернанток, і того життя, в якому культура й мораль не супроводжувалися оксюморонними епітетами на кшталт «революційний».

Висновки. «Спогади» Н. Суровцової – твір цікавий і, без сумніву, займає помітне місце в мемуарній літературі XX ст. Він зорієнтований не стільки в минуле, як у нову реальність, сучасний часовий контекст. Спогади стали великим надбанням української мемуаристики, символізуючи біг за недосяжним ідеалом. Їх докладне вивчення і становить **перспективу** подальших досліджень.

Джерела та література

1. Безрогов В. Г. Автобиография и история : некоторые комментарии историка к автобиографическим исследованиям / В. Г. Безрогов // Хеннингсен Ю. Автобиография и педагогика / Ю. Хеннингсен ; [пер. с нем. В. А. Волкова]. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – С. 133–180.
2. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи : монографія / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
3. Галич О. А. Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика / Олександр Андрійович Галич. – К. : КДП, 1991. – 217 с.
4. Маслюченко Г. О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – «Українська література» / Маслюченко Галина Олександрівна ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
5. Суровцова Н. Спогади / Надія Суровцова. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1996. – 432 с.

Беличенко Ольга. Воспоминания Надежды Суровцовой как феномен украинской мемуаристики. В статті розглядаються особливості мемуаристики Надежды Суровцової – одного з перших спроб української автобіографічної жіночої літератури. Автор намагається визначити місце «Воспоминаний» в творчій спадщині письменниці і української автобіографічної прози. Це произведение представлено як унікальний зразок української мемуаристики. Воспоминания Н. Суровцовой заслуговують уваги як такі, що потребують пристального вивчення, гідного розуміння в літературознавстві. Сьогодні існує потреба в узагальненому дослідженні «Воспоминаний» письменниці як самодостатньої складової загальнокультурного процесу. Воспоминания Н. Суровцовой являються результатом її

опыта, источником познания уроков истории для современников. Вместе с тем, «Воспоминания» воспринимаются как произведение современное. Проблемы, которые поднимаются в них, остаются актуальными и сегодня, поскольку осмысливаются события XX в., культуры в целом.

Ключевые слова: мемуаристика, автобиографическая проза, женская литература.

Belichenko Olga. Memorie of Nadia Surovtsova as Fenomen Ukrainian Memorialistic. The features of memorialist of Nadia Surovtsova are considered as one of the first experiences of Ukrainian autobiographic female literature. An author tries to define the place of memories in creative work of authoress and Ukrainian autobiographic prose. Autobiographic prose of the authoress is presented as the unique example of Ukrainian memoirs. N. Surovtsova's memories demand detailed study, proper realization of literary criticism. Nowadays there exists urgent necessity in generalized study of "Memories" of the authoress as all-sufficient part of cultural process. Memories of N. Surovtsova are the conclusion of her experience, knowledge source of history lessons for contemporaries. At the same time, "Memories" are perceived as modern work. Problems raised in them are still relevant nowadays because they interpret events of XX century and culture in general.

Key words: memoirs, autobiographic prose, female literature.

УДК 821.161.2.09

Петро Білоус

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ: ПРОБЛЕМА СИМВОЛІЧНОЇ БІОГРАФІЇ

У статті з'ясовується проблема символічної біографії на матеріалі поеми «Іван Вишенський» І. Франка. Розглядається специфіка Франкового творення образу І. Вишенського, творча біографія І. Франка, водночас до певної міри розвінчується образ видатного полеміста, вивільнений від Франкових рефлексій і тим самим реалістично представлений як постать на тлі історичної епохи.

Ключові слова: І. Франко, І. Вишенський, біографія, аскетизм, свобода вибору.

Постановка наукової проблеми та її значення. 1900 р. у Львові вийшла друком збірка поезій Івана Франка «Із днів журби», куди ввійшла і поема «Іван Вишенський». Уже понад сто літ цю поему розглядають як своєрідне пізнавальне джерело до біографії Вишенського. Парадокс цього пізнання полягає в тому, що образ видатного